

#03 Broedvogels

Luc De Bruyn¹, Glenn Vermeersch¹

- ▣ Sinds 1970 verdwijnen er in Vlaanderen gemiddeld 2 soorten per decennium.
- ▣ 24 % van de broedvogelsoorten gingen achteruit, 32 % kenden geen verandering, 45 % gingen vooruit.
- ▣ De meeste Vogelrichtlijnsoorten gaan vooruit, maar zijn nog niet veilig.

	Aantal soorten verdwenen broedvogels	
	Trend broedvogels (1990-2002)	

In 2004 werd een nieuwe verspreidingsatlas opgemaakt voor de Vlaamse broedvogels [373]. Tussen 2000 en 2002 werd aan de hand van een gestandaardiseerde methode de verspreiding van de broedvogels over het Vlaamse grondgebied nagegaan. Door de huidige verspreidingspatronen te vergelijken met die uit de vorige grote inventarisaties in de perioden 1961-1968 [191] en 1973-1977 [107] konden trends bepaald worden zodat een nieuwe Rode lijst voor de broedvogels kon worden samengesteld. Die werd in hoofdstuk 1 Rode Lijsten besproken. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de ecologische achtergrond van de trends. In de volgende bespreking zullen we ons vooral concentreren op de regelmatig broedende soorten (soorten die zich sinds 1900 gedurende een periode van minstens 10 (opeenvolgende) jaren voortgeplant hebben). Onregelmatig broedende soorten worden alleen opgenomen met de bespreking van Vogelrichtlijn- en Ramsarsoorten. Exoten worden besproken in hoofdstuk 6 Exoten.

#03

01 Toestand

02 Beleid

03 Kennis

01 Toestand

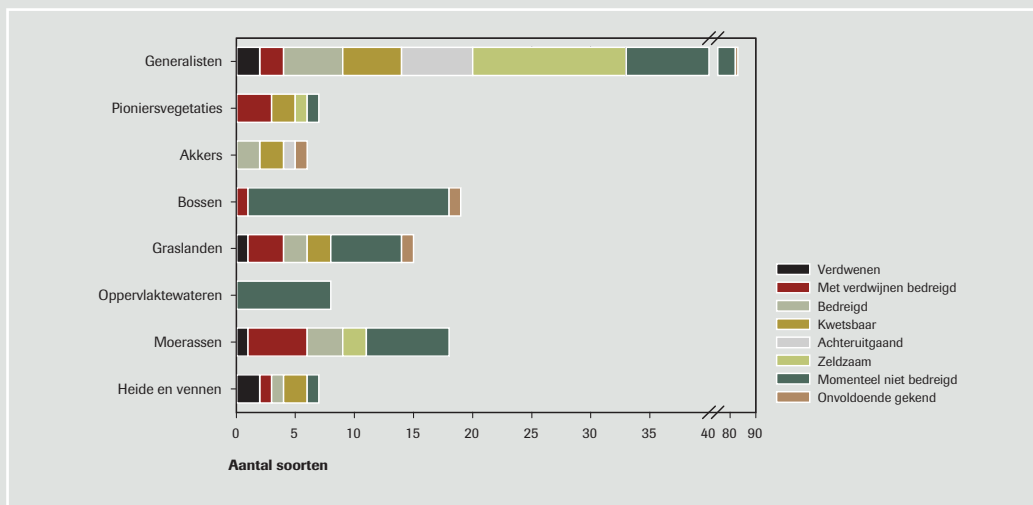
1.1 Spreiding over biotopen

Om de ecologische achtergronden van de geobserveerde trends te achterhalen, werden de verschillende broedvogelsoorten geklasseerd als habitatgeneralisten of -specialisten. Specialisten zijn soorten die slechts in één specifieke habitat voorkomen of die een sterke voorkeur voor die habitat vertonen (moerassen, oppervlaktewateren, heide, pioniersvegetatie, bossen, graslanden, akkers). Generalisten zijn soorten die in meerdere van die gebieden voorkomen.

De helft van de Vlaamse broedvogels kan worden geklasseerd als habitatspecialist (figuur 3.1). Het grootste aantal soorten komt voor in bossen en moerassen, gevolgd door graslanden. Rode-Lijstsoorten (categorieën 'met uitsterven bedreigd', 'bedreigd', 'kwetsbaar') worden aangetroffen in alle habitats, uitgezonderd de oppervlaktewateren. Het grootste aantal zit in de groep van de habitatgeneralisten (12), gevolgd door moerassen (8) en graslanden (7). Vermits de groep van de generalisten veruit de grootste (83 soorten) is, ligt het relatieve aantal Rode-Lijstsoorten (15 %) niet zo hoog. Proportioneel gezien wordt het grootste aantal Rode-Lijstsoorten gevonden in pioniersvegetaties (71 %, 5 soorten), akkers (67 %, 4 soorten) en heide (57 %, 4 soorten).

Ten opzichte van de vorige Rode Lijst voor broedvogels (hoofdstuk 1 Rode Lijsten, NARA 1999) zijn er 11 soorten afgevoerd en 9 nieuwe soorten toegevoegd. Van de soorten die geschrapt zijn, blijken drie soorten specialisten te zijn van oppervlaktewateren (ijsvogel, aalscholver, geoorde fuut), drie gebonden aan moerasgebieden (baardmanneltje, sprinkhaanzanger, bruine kiekendief) en één aan heide en graslanden (roodborsttapuit). Drie soorten zijn habitatgeneralisten

¹ Instituut voor Natuurbehoud

Figuur 3.1: Verdeling Rode-Lijstsoorten broedvogels over verschillende habitattypes (brongegevens: [373]).

(oeverzwaluw, kerkuil, zilvermeeuw). De kwartel is afgevoerd als Rode-Lijstsoort omdat er onvoldoende gegevens zijn om tot een eenduidig besluit te komen. Nieuw op de Rode Lijst zijn de specialisten veldleeuwerik (akkers en graslanden), graspieper (graslanden), boompieper (heide), rietgors (moerassen) en de habitatgeneralisten zomertortel, goudvink, kramsvogel (eerste broedgeval in 1967), huiszwaluw en matkop.

Bij de uit Vlaanderen verdwenen broedvogelsoorten behoren de specialisten korhoen, duinpieper (heide), kemphaan (graslanden) en zwarte stern (moerassen) en de generalisten ortolaan en hop. Tot de met verdwijnen bedreigde soorten behoren de specialisten draaihal (bossen), kwartelkoning, watersnip, paapje (graslanden), klapekster (heide), roerdomp, woudaap, watersnip, grote karekiet, snor (moerassen), dwergstern, grote stern en strandplevier (pioniersvegetatie) en de habitatgeneralisten grauwe klauwier en tapuit.

Voor een meer gedetailleerde bespreking van de verdeling van Rode-Lijstsoorten over de verschillende habitattypes en trendanalyses van de habitatspecifieke soorten wordt verwezen naar de respectieve hoofdstukken (deel 2 Biotopen en hoofdstuk 25 Landbouw).

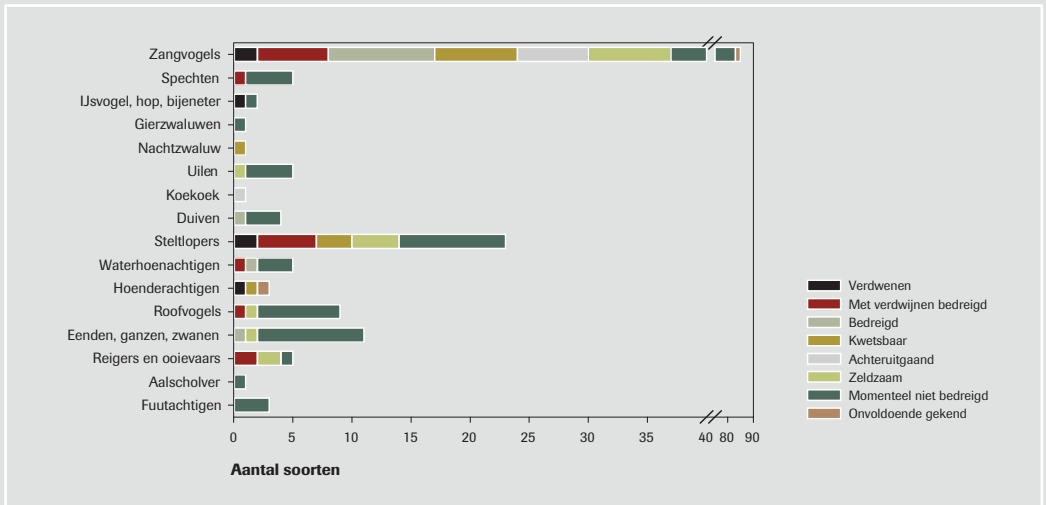
1.2 Soortengroepen

De Vlaamse broedvogelfauna kan op een systematische basis worden onderverdeeld in een aantal soortengroepen (figuur 3.2). Met 82 vormen de zangvogels de grootste groep. Steltlopers volgen op de tweede plaats met 23 soorten. De overige groepen tellen allemaal minder dan 12 soorten. De twee eerstgenoemde groepen hebben ook het grootste aantal Rode-Lijstsoorten, namelijk 21 (26 %) voor de zangvogels en 8 (35 %) voor de steltlopers. De overige groepen bezitten te weinig soorten om meer in detail te bespreken.

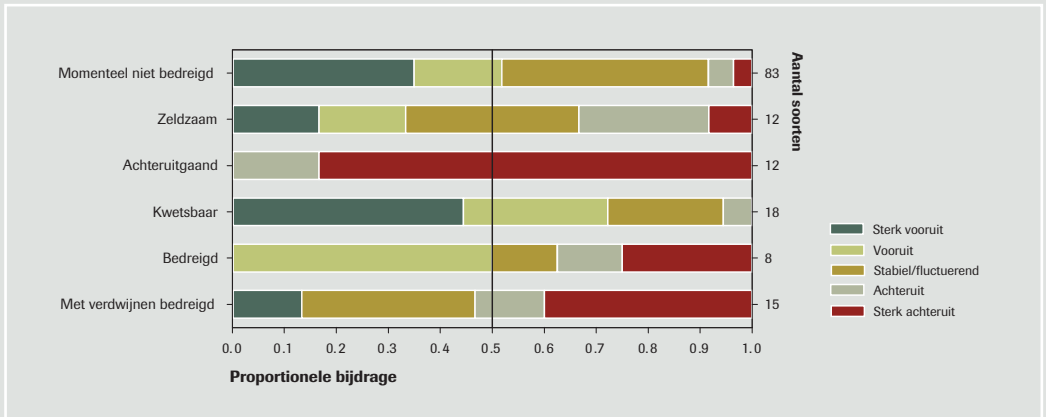
1.3 Rode-Lijststatus en -trend

Gebaseerd op de data uit de broedvogelatlas [373] en datareeksen afkomstig van de jaarlijkse monitoring van de bijzondere broedvogels [16, 398] konden voor de verschillende soorten trends berekend worden voor de periode tussen 1990 en 2002. Door die trends te combineren met de Rode-Lijststatus zoals bepaald in de oude Rode Lijst van 1999, kan worden nagegaan of de toestand van de Vlaamse broedvogelfauna verbeterd of verslechterd is.

Figuur 3.2:
Verdeling Rode-
Lijstsoorten
broedvogels
over verschillen-
de taxonomische
vogelgroepen
(brongegevens:
[373]).

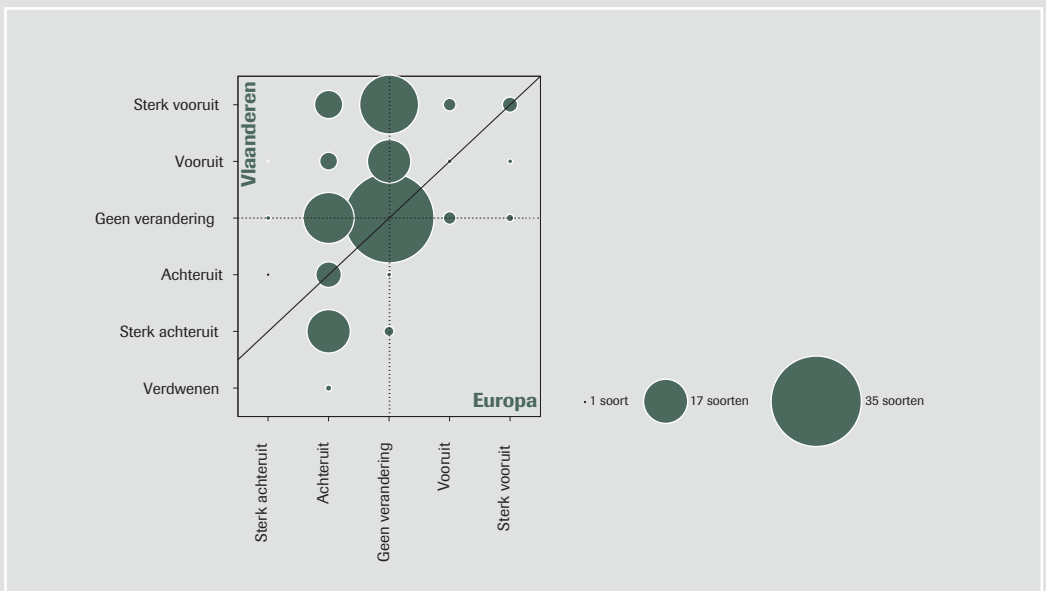

Figuur 3.3:
Aantaltrends
tussen 1990 en
2002 voor de
verschillende
Rode-
Lijstsoorten
broedvogels
(brongegevens:
[373], NARA
1999).

#03
01 Toestand
02 Beleid
03 Kennis

Figuur 3.4:
Vergelijking van
de trends voor
broedvogels in
Vlaanderen en
Europa (bronge-
gevens:
[373,248]).

Voor de drie Rode-Lijstcategorieën zien we dat twee (13 %) met uitsterven bedreigde, vier (50 %) bedreigde en 13 (72 %) kwetsbare soorten vooruitgaan. Hoewel dit een zekere verbetering betekent, houdt dit nog altijd in dat de toestand van 10 (24 %) van de Rode-Lijstsoorten niet verbeterd is en van 12 (29 %) van de soorten zelfs verder achteruitgang. Uit figuur 3.3 blijkt dat het vooral de meest bedreigde soorten zijn die verder achteruitgegaan zijn. Het is verontrustend dat alle soorten die in de vorige Rode Lijst genoteerd stonden als achteruitgaand, nu nog verder zijn achteruitgegaan, 10 (83 %) soorten zijn zelfs meer dan gehalveerd. Van de soorten die niet direct onder bedreiging waren, de categorieën 'momenteel niet bedreigd' en 'zeldzaam', zijn er acht (12 %) die achteruitgegaan zijn. Kramsvogel (bedreigd) en matkop (kwetsbaar) kwamen daardoor op de Rode Lijst terecht. Globaal gezien is 24 % van de broedvogelsoorten achteruitgegaan, 32 % kende geen verandering en 45 % kende een verbetering.

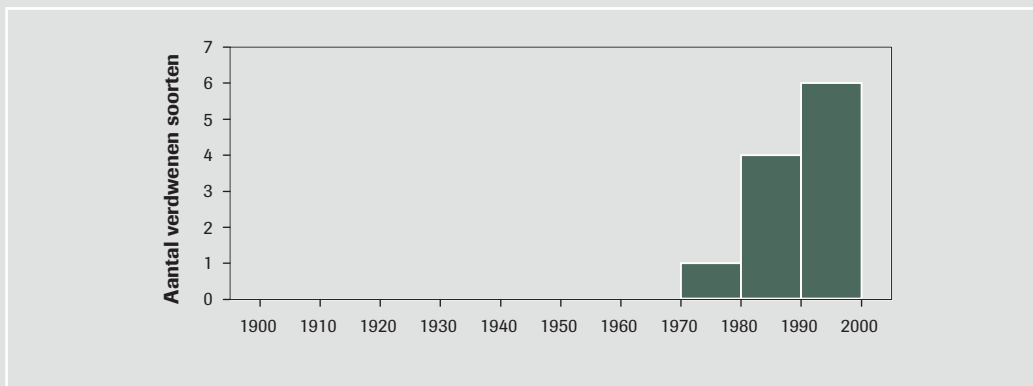
1.4 Vlaanderen in Europa

In 2004 verscheen het rapport 'Birds in Europe' [248] dat een analyse maakt van de trends in Europa tussen 1990 en 2000. Uit de analyse blijkt dat de broedvogelfauna het algemeen genomen beter doet in Vlaanderen dan in Europa als een geheel (figuur 3.4). Verscheidene soorten gaan achteruit of kenden geen verandering in Europa, terwijl ze vooruitgingen of geen verandering kenden in Vlaanderen. Er zijn wel verschillen te merken wanneer we naar soorten van de specifieke biotopen kijken. Zo blijkt dat broedvogels die hun grootste verspreiding kennen in bossen, oppervlaktewateren en landbouwgebieden het beter doen in Vlaanderen dan in Europa. Voor landbouwvogels blijken er wel twee groepen te zijn. Steltlopers van weilanden kenden een gelijke trend of deden het beter, terwijl de zangvogels van akkers sneller achteruitgingen in Vlaanderen. Voor de broedvogels van historisch permanente graslanden was de trend ongeveer gelijklopend tot iets slechter. Broedvogels van heide en vennen deden het slechter in Vlaanderen dan in Europa. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de biotoopgebonden broedvogels verwijzen we naar de respectieve hoofdstukken in deel II Biotopen.

1.5 Vogelrichtlijn- en Ramsarsoorten

Van de 66 soorten die in bijlage IV van het Natuurdecreet 1997, zoals gewijzigd in 2002, staan vermeld, zijn er 42 die in Vlaanderen broeden of gebroed hebben. Vijf daarvan zijn uit Vlaanderen verdwenen (korhoen, kempfaan, zwarte stern, duinpieper, ortolaan). Op de Rode Lijst staan 11 soorten, 6 die met verdwijnen bedreigd zijn (roerdomp, woudaapje, kwartelkoning, grote stern, dwergstern, grauwe klauwier), een bedreigde soort (porseleinhoen) en vier kwetsbare soorten (kluut, visdief, nachtzwaluw, boomleeuwerik). Van de overige regelmatige broeders zijn 6 soorten zeldzaam en 6 soorten die momenteel niet bedreigd zijn. De overige 14 soorten komen slechts zelden tot broeden en worden in de Rode Lijst dan ook gecatalogeerd als onregelmatige broeders of als zeldzaam. Van die laatste blijken de middelste bonte specht en de slechtvalk sterk (> 50 %) in aantal toe te nemen, terwijl ooievaar en zwarte wouw stabiel blijven. De lepelaar, afkomstig van de uitbreidende Nederlandse populaties, is een nieuwe broedvogel in Vlaanderen sinds 1999. (Voor meer details verwijzen we naar hoofdstuk 30 Internationaal beleid).

Figuur 3.5:
Cumulatief aantal verdwenen broedvogels in Vlaanderen sinds 1900 (brongegevens: [373]).

02 Beleid

Vergeleken met andere diergroepen zijn vogels altijd al zeer populair geweest bij het grote publiek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat relatief veel (internationale) beleidsmaatregelen uitgevaardigd werden ter bescherming van de groep. Zo zijn er de Vogelrichtlijn (1979, van kracht in België sinds 1981), het verdrag van Ramsar (1971, België 1986) en het verdrag van Bonn (1979, België 1990). (Voor meer details rond de internationale wetgeving, zie hoofdstuk 30 Internationaal beleid.)

In Vlaanderen ging de afgelopen jaren dan ook veel aandacht naar de afbakening van Europese Vogelrichtlijngebieden en het uitbouwen van een Vlaams Ecologisch Netwerk (zie ook hoofdstuk 30 Internationaal beleid en hoofdstuk 31 VEN en IVON).

Hoewel 45 % van de broedvogelsoorten een verbetering kende gedurende de laatste 10 jaar is dat toch geen onverdeeld succes. Het zijn immers vooral de algemene vogelsoorten die vooruitgingen of stabiel bleven (figuur 3.3). Er zijn echter ook algemene soorten die sterk achteruitgingen, zoals veldleeuwerik en graspieper. Veel soorten die al achteruitgingen of al op de Rode lijst stonden, vertonen een verdere neerwaartse trend. Het is zelfs zo dat sinds 1970 elke 10 jaar gemiddeld 2 soorten uit Vlaanderen verdwijnen (10 opeenvolgende jaren geen broedgevallen meer vastgesteld) (figuur 3.5). Daarenboven zijn voor heel wat soorten de populaties inmiddels zo klein geworden dat ze zichzelf niet meer in stand kunnen houden. Soorten als grote karekiet en klapekster komen maar zeer zelden meer tot broeden en kunnen ook als verdwenen worden beschouwd. Dat wijst er op dat voor die kritische soorten specifieke acties dienen te worden ondernomen (zie ook hoofdstuk 1 Rode Lijsten).

Habitatkwantiteit (oppervlakte) en -kwaliteit (voedselvoorziening, broedgelegenheid) zijn de belangrijkste factoren die de aanwezigheid en densiteiten van broedvogels bepalen. Ze zijn op hun beurt rechtstreeks of onrechtstreeks afhankelijk van menselijke invloeden zoals habitatversnippering, vermessing, verdroging, verontreiniging en klimaatveranderingen (zie hoofdstukken uit deel IV Milieuthema's). In de eerste plaats dienen die milieufactoren (verder) aangepakt te worden. De druk vanuit het milieu op de natuur is immers nog steeds in grote mate aanwezig (MIRA-T 2004).

Daarnaast dient vooral aandacht te gaan naar de bescherming en het goed beheer van de voor broedvogels belangrijke biotopen. Figuur 3.1 toont aan dat het moeilijk is om één bepaald habitattypen of een soortengroep naar voor te schuiven gezien de problemen zich voordoen in alle habitattypes. Alleen aan bossen en oppervlaktewateren gebonden soorten blijken het goed te doen. Door natuurlijker beheer en verder verouderen van onze bossen worden meer

#03

01 Toestand

02 Beleid

03 Kennis

bossen potentieel geschikt voor kolonisatie (hoofdstuk 11 Bossen). Voor de positieve trends voor watervogels worden verschillende oorzaken aangehaald, zoals de vooruitgang van het visbestand en/of de achteruitgang van habitats in Oost-Europa (hoofdstuk 12 Oppervlaktewateren).

Oppervlakte is een belangrijke factor die vaak over het hoofd wordt gezien bij de uittekening van natuurgebieden. Door hun kleine oppervlakte (Vlaamse reservaten: gemiddeld 68,9 ha, mediaan 23,6 ha; erkende reservaten: gemiddeld 31,5 ha, mediaan 13,0 ha, hoofdstuk 34 Natuurreservaten, hoofdstuk 35 Bosreservaten) blijven veel natuurgebieden immers zeer gevoelig voor factoren van buitenaf zoals versnippering, vermessing en verdroging. Beheermaatregelen binnen het reservaat leveren daardoor vaak niet het beoogde resultaat. Daarnaast wordt ook niet steeds rekening gehouden met de oppervlakte die nodig is om een voldoende grote en duurzame populatie op te bouwen. Het territorium van een mannetje roerdomp, een soort die nog steeds met verdwijnen bedreigd is, beslaat bijvoorbeeld al vlug 10 tot 20 ha rietland. Om voldoende grote en levensvatbare populaties te ontwikkelen, zijn dus moerasgebieden van minstens enkele honderden tot zelfs duizenden hectaren noodzakelijk [129]. De oppervlakten van de kerngebieden uitgetekend voor het herstel van de kwartelkoning in Nederland beslaan maar liefst 2500 ha [135].

Algemeen gebiedsgerichte beheermaatregelen zijn niet steeds afgestemd op de specifieke behoeften voor broedvogels van de Rode Lijst (zie kennis). Zo valt de gehanteerde maaidatum van 1 of 15 juni in graslandgebieden veel te vroeg voor kritische soorten als kwartelkoning en paapje (zie ook hoofdstuk 25 Landbouw).

Om te voorkomen dat de meest bedreigde soorten zullen verdwijnen, zal het nodig zijn om doelgerichte en dringende maatregelen te nemen. Goed opgestelde specifieke soortbeschermingsplannen achterhalen de factoren die verantwoordelijk zijn voor de afname van de doelsoort(en) en formuleren concrete voorstellen voor het behoud. Tot op heden is er echter alleen nog maar een soortbeschermingsplan opgesteld voor de nachtzwaluw [165] dat bovendien nooit werd uitgevoerd. In het Milieujaarprogramma 2004 staat dat in 2004 de start zou worden gegeven voor het opstellen van een soortbeschermingsplan voor de vogels van het agrarisch gebied. Dat is echter niet gebeurd (zie ook hoofdstuk 1 Rode Lijsten).

Hoopgevend voor Vlaanderen is dat in de Zeebrugse voorhavens voor het eerst en met groot succes zeer soortspecifieke maatregelen werden genomen om de aanwezige sternpopulaties te redden (initiatief AMINAL en Maatschappij van de Brugse Zeevaartinrichtingen n.v.).

Ten slotte willen we er op wijzen dat lokale, Vlaamse initiatieven niet steeds tot het beoogde resultaat zullen leiden omdat bij een aantal soorten factoren op ruimere, internationale, zelfs mondiale schaal, (zie hoofdstuk 24 Klimaatverandering) verantwoordelijk kunnen zijn voor de terugval. Zo blijkt dat trekvogels die overwinteren in Oost-, Midden- en Zuid-Afrika (bv. boerenzwaluw, fluitier, huiszwaluw, spotvogel en zomertortel) als groep achteruitgegaan zijn sinds 1990. Mogelijk spelen de omstandigheden in hun overwinteringsgebieden hier (ook) een rol. De bonte vliegenvanger lijdt vooral onder klimaatveranderingen (zie ook hoofdstuk 24 Klimaatverandering). Het blijkt immers dat de soort te laat terugkomt uit zijn overwinteringsgebieden in Afrika om tot succesvol broeden te komen [43]. Er zullen dus internationale initiatieven moeten worden ontwikkeld.

03 Kennis

De populariteit van de broedvogels heeft ertoe geleid dat er reeds een aantal jaren een monitoringsprogramma loopt, het project bijzondere broedvogels Vlaanderen [16]. Dat project concentreert zich op de monitoring van een aantal specifieke soorten, zoals zeldzame broedvogels, exoten en koloniebroeders. Er zijn echter ook algemene(re) soorten die (sterk) achteruitgaan en zo op de Rode Lijst terecht komen. Bij het opstellen van de nieuwe broedvogelatlas [373] bleek bijvoorbeeld dat broedvogels zoals kramsvogel, veldleeuwerik en matkop verhuisden van de categorie 'momenteel niet bedreigd' naar Rode-Lijstcategorieën 'bedreigd' en 'kwetsbaar'. Wanneer een populatie onder een bepaald niveau zakt waardoor ze niet meer levensvatbaar is, is het zeer moeilijk om tot herstel te komen. Dat is vooral zo voor soorten met een beperkte mobiliteit zodat rekolonisatie bemoeilijkt wordt wanneer de condities hersteld zijn. Zo kwamen een aantal initiatieven om de laatste ortolanen in Limburg te redden duidelijk te laat. Het is dan ook nodig om ook algemenere soorten op de voet te volgen aan de hand van een gestandaardiseerde monitoring. Voorkomen is immers belangrijker dan genezen.

Om tot doelmatige beschermingsmaatregelen (o.a. soortbeschermingsplannen, maar ook gebiedsgerichte maatregelen) te komen, is het cruciaal om de biologie (en vooral de limiterende factoren) van de betrokken soorten te kennen. De precieze oorzaak of combinatie van oorzaken is echter zelden helemaal duidelijk, zeker bij trekvogels waarbij factoren op de trekroute of in het overwinteringsgebied een rol kunnen spelen. Hoewel buitenlandse onderzoeksresultaten kunnen worden aangewend ter ondersteuning, is er ook in Vlaanderen nood aan degelijk ecologisch onderzoek. Goede informatie over aspecten als broedsucces en overleving (ringgegevens) is daarbij van groot belang.

#03

01 Toestand

02 Beleid

03 Kennis

Met medewerking van:

Anny Anselin – Instituut voor Natuurbehoud

Koen Devos – Instituut voor Natuurbehoud

Lectoren:

Wouter Faveyts – AMINAL, afdeling Natuur

Tom Gheschiere - Universiteit Gent, vakgroep Biologie

Marc Herremans - Natuurpunt

Erik Matthysen - Universiteit Antwerpen, departement Biologie

Nico Verwimp – AMINAL, afdeling Natuur